

"בימים האלה חי אבו איוב שלמה בן יהודה בן גבירול הקורדובי, שנולד במלאקה וגדל בסרקוסטה. הוא תיקן את מידות נפשו וחינך את טבעו, והביס את התאוות הארציות, שניקה אותם מחלאת התשוקות.

אבן גבירול, ירחמהו האל, היה הצעיר בשנים בקבוצת המשוררים שבדורו, אבל עלה עליהם במליצותיו... היה אמן נפלא ומליץ נשגב. הוא הגדיל לעשות ברוחו הפיוטי וקלע אל המטרה היותר גבוהה... הוא נקרא פרש המליצה ואמן השיר, יש עדינות ורוך לדבריו ונעימות לכוונותיהם... הצעיר הזה ז"ל כתב שירי תהילה וקינות, להשיג את תכלית השלימות ברעיונותיו. הוא חיבר גם שירי התפארות ומוסר שהצטיין בהם.

גם שירי התנצלות עדינים ושירי מהתלות שנונים..."

אוצר החכמה

כאשר אבן גבירול היה בן י"ח שנה והיה עוסק בתורה בישיבה, היתה לרבו בת יפה שהגיעה לפרקה, ואביה לא רצה לתתה לאיש. פעם אחת אמר: מי שיתן לי "פרי חדש" אני נותנה לו. והיה אותו יום ג' באייר, ורשב"ג שמע את הדברים. ישב בליל ד' באייר, תיקן וכתב מצוות עשה ומצוות לא תעשה (אזהרות), והשליך את הניירות דרך הארובה שבגג לתוך בית רבו.

בבוקר השכים הרב לבית התפילה והנה הוא רואה ניירות מפוזרים בבית. ראה בהם כתיבה נאה ומיושרת. הכניסם תוך מטפחת והלך לבית הכנסת. אחרי התפילה הוציא את הניירות וקרא בהם והכיר, כי של אבן גבירול הם. קם ואמר בתוך הקהל, כי בניירות אלה מקודשת בתו לאבן גבירול. ובערב שבועות ברך שבע ברכות לנישואין.

כל גדולי דורו קרבוהו והתכבדו בעושר נפשו היוצרת, אולם רוחו הסוערת וסירובו להשלים עם חנופה ועוולות, הקשו על מגעיו החברתיים וגבשו חבורות מתנגדיו, וכפי שכבר אמרנו, במקרים רבים אף הפכו ידידים ומעריצים לאויבים. חיי גאון המחשבה הצעיר וסגולת הפיוט והמליצה נקטפו באיבם.

ערירי מתן גבירול, בדמי ימיו, בשנת ד' תת"י (1050) בערך, בשנתו השלושים.

ר' יצחק נ' גיאת

ד'תש"צ (1030)

לוסנה

אוצר החכמה

■ "מאה שערים"

מגדולי הראשונים של חכמי ההלכה בספרד. מתלמידי ר' שמואל הנגיד וממעריציו.

כשנרצח ר' יהוסף, בנו של ר' שמואל הנגיד, אסף ר' יצחק נ' גיאת את עזריה בנו של ר' יהוסף אל ביתו וחינך אותו כבן, מתוך כוונה להושיבו על כס הרבנות של קהילת לוסנה המפוארה. אולם עזריה בן יהוסף נפטר בדמי ימיו, בהיותו בן עשרים, לפני שהמחשבה על רבנות לוסנה יכלה לצאת אל הפועל, ואז נתקבל ר' יצחק נ' גיאת בעצמו לרבה של לוסנה.

בתור רבה של לוסנה ריצ"ג הרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים גדולים, ביניהם ידועים ר' יוסף בר' יעקב אבן סהל שהיה דיין בקורדובה, והפייטן הגדול ר' משה נ' עזרא.

הוא התחיל לחבר ספרים רבים אולם רק ספר אחד משלו הגיע לידינו, הוא ספר "מאה שערים". זהו הראשון מספרי ההלכה שנכתבו ע"י גדולי ספרד ובכלל, מלבד ספרי ההלכה שנכתבו בבבל בתקופת הגאונים מאות שנים לפניו.

"מאה שערים" מסודר לפי נושאים מיוחדים, בארבעה עשר פרקים. בפרקים אלה הוא מתייחס לדיני שבת (קידוש, הבדלה), סוכה, הלל, חול המועד, מגילה ואבלות.

מן המוזכר בספר וגם מן ההבאות של מחברים אחרים, מסתבר שהוא חיבר גם פרקי הלכות נוספים (תפילה, ברכות, עירובין, מזוזה, טומאה, ע"ז ועוד) אבל הללו לא הגיעו לידינו.

את הלכותיו הוא פותח בדרך כלל בדיון על יסודן בגמרא, ואחר כך הוא מרחיב ומבאר את העניין לכל פרטיו, ע"י הבאות מתשובות הגאונים וסידורי רב עמרם ור' סעדיה גאון, וכן גם מפירושיו ומפסקיו של רבנו חננאל.

רבים הם חכמי ההלכה המזכירים אותו ומשתמשים בפסקיו, בכללם הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א והרא"ש, וכן גם בספרי ההלכה הקדומים כמו "המנהיג" וספר "ארחות חיים".

ריצ"ג היה גם פייטן גדול. מאות מן הפיוטים שלו נקלטו במחזורי התפילה של הנוסחים השונים בקהילות הספרדיות.

לציון מיוחד ראויים ספרי הסליחות שחיבר לחודש אלול ולימי התשובה, הגדושים רעיונות נשגבים ורגשות אמונה עמוקים המובעים בלשון צחה

ונעימה. סגנונו המיוחד מבוסס על שפת המקרא ומליצותיה, כשהכול מכוון להשראת רוח של קדושה ורוממות.

ר' יצחק נ' גיאת נפטר בקורדובה בשנת ה'תתמ"ט (1089), שמה הובא בסוף ימיו לשם ריפוי, ואחרי פטירתו הובל לקבורות בלוסנה, מקום מנוחת אבותיו.

34

ר' יהוסף (בר' שמואל) הנגיד

ד'תשצ"ו (1035)

קורדובה

גדול בתורה, מנהיג ומשורר. נולד בשנת ד"א תשצ"ו (1035).

ר' שמואל אביו ראה בבנו זה ממלא מקומו לכל דבר, ואכן בעל כשרונות גדול היה יהוסף. עוד בנעוריו, בהיותו רק קצת למעלה מבן שמונה שנים, העתיק וסידר שירי אביו, ולמד תורת השירה ושאר לימודים מפי מורים וגם מפי אביו, שלא הזניח שום הזדמנות של השפעה טובה עליו.

הוא למד תורה מפי ר' נסים בר' יעקב מקירואן, ובאגרת אחת למורהו זה הוא חותם: "ממני יהוסף תלמידך". ר' שמואל לקח ליהוסף בנו את בתו של ר' נסים לאשה. היא היתה בעלת תורה ויראת שמים, ואף על פי שלא מצאה חן בעיני בעלה (משום שהיתה "ננסת"), לא גרשה ר' יהוסף מפני כבוד אביו וכבוד רבו.

אחרי מות ר' שמואל ישב יהוסף על כיסאו, ועליו אמר ר' משה אבן עזרא: "מלבד שהיה בקי בכל ספוגי הלשון העברית, היה מושל גם בכל מכמני השפה הערבית, וידע את שירתה ומליצותיה... בשיריו העבריים שיבח את הגבורה במלחמה והילל את המעלות הנפשיות. שיריו אלה הם יפים, אלא שהם מועטים". גם משיריו המעטים לא נשאר כי אם שיר אחד קטן שיהוסף עצמו מעיד שחיברו בעזרת אביו כשביקר אצלו בשדה המלחמה (השיר "בטרם נסיעה שאלתי בעד לכת").

יהוסף שבע רוגז, שנאה והלשנות מהלשנות שונות ולא האריך ימים. וכעשר שנים אחרי מות אביו נהרג על ידי אויביו ביום שבת תשעה בטבת שנת ד'תתכ"ה. מה שלא יכלו השונאים לעשות לאב עשו לבן. הראב"ד מעיד ב"ספר הקבלה": "מכל המידות הטובות שהיו לאביו לא חסר אלא אחת - שלא היה ענוותן כאביו, מפני שגדל בעושר ולא נשא עול בנעוריו".

ר' יהוסף השאיר אחריו בן קטן הנודע לנו בשמו העברי עזריה, וכן בכינויו הערבי אבן נצר. אחרי האסון שקרה את אביו נלקח לבית ר' יצחק אבן גיאת, שהיה מגדולי הדור וידיד בית אביו, ונתחנך אצלו. ר' יצחק רצה להושיב את

הבן על כסא אביו, אם כי צעיר לימים היה עדיין. אולם לא האריך ימים, ומת אחרי שהגיע לגיל עשרים שנה.

35

ר' יצחק (בר' ברוך) אלבליה

ד'תתצ"ה (1035)

קורדובה

■ "קופת הרוכלים"

מגדולי חכמי ספרד הקדמונים. הוא אחד מחמשת החכמים בשם יצחק שהפיצו תורה בספרד בדור השני לרבנות. לפי עדות בן בתו, הראב"ד בעל ספר הקבלה, הוא נולד בקורדובה באייר שנת ד'תתצ"ה (1035).

לפי מסורת עתיקה, הגיע ראש משפחתו לספרד מיד אחרי חורבן הבית השני. כאשר גבר טיטוס על ירושלים ביקש ממנו שלישו, שהיה מושל בספרד, שישלח לו משועי ירושלים, ושלח לו מקצתם, וביניהם היה אחד בשם ברוך שהיה מאורגי הפרוכות לבית המקדש ויודע במלאכת המשי. הוא נתיישב במרידה והיה אבי המשפחה הזאת.

אחרי שחרבה העיר מרידה מחמת מלחמות, התיישבו אבותיו בקורדובה ונחשבו בין גדולי העיר. הנער יצחק בן ברוך היה אוהב תורה ודורש חכמה מנעוריו, וכאשר בא חכם גדול מצרפת לקורדובה ור' פריגורס שמו, למד יצחק מפיו הרבה תורה ודעת.

גם ר' שמואל הנגיד פקח עיניו על לימודיו של העלם המוכשר הזה וזרזו להשתדל בלימודיו, והיה תומך בידו במתנות ובספרים. אחרי פטירתו של ר' שמואל הנגיד בשנת ד'תתט"ו, עמד ר' יצחק בקשרי ידידות עם ר' יהוסף בנו, ובאותו היום המר, בט' בטבת ד'תתכ"ה, שבו נהרג ר' יהוסף הנגיד בגרנדה, היה ר' יצחק בביתו וניצול בנס. ר' יצחק פדה אז את ספרי הנגיד שנשדדו ונתפזרו לכל עבר.

בשנת ד'תתכ"ט עלה ר' יצחק למעלה רמה בחצר המלך אלמעטמד, ושימש ליועץ ואיצטגנין. עמדתו זו גיצל להיטיב לאחיו בני עמו. הוא נסמך לרבנות על עדתו ואף נתמנה לנשיא בקהילתו.

עם כל גדולתו בחצר המלך, הרבה לעסוק בתורה, החזיק ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. חיבר ספר גדול בשם "קופת הרוכלים", בו פירש הלכות קשות שבתלמוד, אבל לא זכה להשלימו ואבד. הוא עמד במשא ומתן של הלכה עם חברו ר' יצחק אלפאסי (הרי"ף) והשיב על שאלותיו (תמים דעים, סימן רכ"ד).

בשנות חייו האחרונות עברה מחלוקת קשה בינו לבין הרי"ף, אולם לפני מותו ציווה ר' יצחק את ברוך בנו, והוא אז עלם בן שבע עשרה שנה, כי ילך אל הרי"ף ויפייסו בשמו ויבקש ממנו שילמדו תורה, וכך עשה.

מלבד גדולתו בתורה היתה לו יד גם במדעים שונים. לפי עדות הראב"ד נכדו, היה חכם גם ב"חכמה יוונית". הוא חיבר ספר בענייני תכונה בשם "סוד העיבור" ושלחו לרב יהוסף הנגיד. כן ניסה כוחו בשיר וחיבר פיוטים שזכו לשבחים מפי ר' יהודה אלחריזי.

נפטר בן חמשים ותשע בגרנדה בניסן שנת ד'תתנ"ד (1094).

36

ר' נתן בן ר' יחיאל

ד'תשצ"ה (1035)

רומא

■ "הערוך"

היה ראש ישיבת רומא. התייחס למשפחת הענוים. אביו היה מחכמי הישיבה ברומא וגם פייטן שחיבר קרובות.

אחרי פטירת ר' יחיאל נתמנה ר' נתן, יחד עם שני אחיו ר' דניאל ור' אברהם, לעמוד בראש הישיבה ולהשיב לשואלים בדבר הלכה.

גולת הכותרת למפעלו של ר' נתן בר' יחיאל היה ספר הערוך. חמש מאות שנה עברו מיום חתימת התלמוד. חכמים גדולים הגו בו וניסו בכל כוחם לגלות צפונות מסתוריו בסוגיות העמוקות.

עם חלוף הדורות נעשתה המשימה קשה ביותר, מחמת בעיית הלשון. ככל שהתקדם הזמן הפכה בעיית ההבנה של שפת התלמוד קשה יותר.

שפת התלמוד היא ניב ארמי-עברי שהיה מדובר בדורם של אביו ורבו על גדות הפרת והחידקל, בתוספת מילים פרסיות שהשתרבו לתוך מערכות ההבעה שהיתה שגורה בפי האמוראים ושומעי לקחם.

והנה נהפכה הקערה. השפה הערבית השתלטה בבבל ודחתה את אותה שפה שהיתה שגורה בחברה וגם בבית המדרש מזה עידן ועידנים.

בבתי האולפנא של גאוני בבל הורו מעתה את המוני התלמידים בלשון בני ערב. באותו זמן דברו יהודי רומא איטלקית, בגרבונא דברו צרפתית, בטולדו - ספרדית, בשפייר ומגנצא - בלע"ז של ערבוב לשונות אשכנז וצרפת.

על בתי המדרש היה להתמודד בכל לעזי השפה בהסברת דברי התורה ולשון החכמים לדורותם ומושבותם.

אכן, שורש הבעיה כבר נבט בגמרא עצמה, כשהאמוראים היו צריכים להסביר לתלמידיהם מילים שהיו שגורות בפי התנאים בארץ ישראל, אבל היו זרות לאזני רבנן אשר בסורא ופומבדיתא, כגון "מאי חזרת? - חסא".

אבל ככל שהזמן התקדם, הבעיה הלכה והתרחבה, הלכה והעמיקה. הגיעו הדברים לידי כך, שלשון הגמרא לא היתה מובנת לתלמידי בית המדרש, והיה הכרח לתרגם סוגיות הש"ס לשפה המדוברת, ולמעשה - לשפות המדוברות. הבעיה הקשה ביותר היתה כיצד להתמודד עם הביטויים הזרים שהסתננו לשטף הדיבור של אותו ניב ארמי שהיה המרכיב העיקרי של לשון התלמוד, כגון מילים ששרשן היה יווני רומי, פרסי, ערבי, או שפה זרה אחרת.

אכן, ראשוני המתמודדים בבעיות אלה היו גאוני בבל (בעיקר האחרונים), ומפרשי הראשונים של התלמוד, רבנו חננאל, רש"י וסיעתו. והיו חכמים שהתמסרו באופן מיוחד לנושא זה, כגון ר' נתן בן יחיאל מרומא והבאים אחריו.

בין אלה הבאים אחריו כדאי לציין במיוחד את ר' בנימין מוסאפיא, אשר בספרו "מוסף הערוך" - לא רק שהוסיף כמה ערכים, אלא תיקן ובירר בעיקר את הלעזים הלאטיניים והיווניים שבערוך. עוד לפני כן פרסם ר' מנחם די לונזאנו חיבור בשם "המעריך" כהשלמה לספר הערוך, שבו הוא מבאר מילים זרות שבתלמוד וגם בזוהר, שמוצאן מן השפה הערבית והיוונית.

אכן את התרומה החשובה ביותר לפתרון בעיה זו תרם ר' נתן בן ר' יחיאל איש רומא בספרו "הערוך".

ר' נתן בר' יחיאל נפטר ברומא בשנת ד'תתס"ו (1106).

רבנו דוד הלוי

ד'ת"ת (1040)

מגנצא

מחכמי מגנצא המובהקים אחרי דורו של רבנו גרשום מאור הגולה. הוראותיו ופסקיו הובאו בספרים מבית מדרשו של רש"י, וכמה מהם נמסרו על ידי ר' שמואל בנו, שהיה חברו של ר' יצחק בר' יהודה.

ר' דוד בר' שמואל הלוי, נכדו של רבנו דוד הלוי הראשון, היה מחכמי שפירא בדורו של רש"י, במאה התשיעית לאלף החמישי, ורש"י פנה אליו בשאלות (ספר הישר, סי' ת"ט).

ר' יהודה (בר' יצחק) גיאת

ד'ת"ת (1040)

אליסנה

אוצר החכמה

משורר ופייטן, חי באליסנה ובגרנדה במאה התשיעית לאלף החמישי. מסתבר שהוא בנו של הפוסק והפייטן הידוע ר' יצחק אבן גיאת. היה ידידו של ר' יהודה הלוי, נתחבב על בני דורו ושיריו היו מקובלים עליהם. רק שלושה עשר משיריו ומפיוטיו נשארו בידינו והם מעידים על נפש פיוטית, בינה ושאר רוח.

אוצר החכמה

ר' יעקב בר' יקר

ד'ת"ת (1040)

אליסנה

וירמיישא

מגדולי חכמי התורה בצרפת. תלמידו של רבנו גרשום מאור הגולה וחברו של ר' אליעזר הגדול בר' יצחק.

רבו המובהק של רש"י, שקרא לו, "מורי הזקן".

רש"י למד בבית מדרשו בוירמיישא מקרא ותלמוד, ומפיו רשם פירושו לכמה מסכתות. אף הביא כמה פסקים והוראות משמו.

היה

לא רק בתורתו הוא השפיע על רש"י, כי אם גם במידותיו התרומיות ובענוותנותו הרבה. רש"י מעיד עליו: "כי ידעתי מידתו, בחר לו בגדולה מכולם והנהיג עצמו כאסקופה הנדרסת, ושם עצמו שיירי שיריים. לא מלאו לבו לעטרת הראויה לו לחדש דבר בדורו" (מחזור ויטרי, עמ' 358).

בספר חסידים מסופר כי רבנו יעקב בר' יקר נוחו עדן, היה מכבד בזקנו לפני ארון הקודש. כשהיו הקהל הולכים לפני המלך או לפני השלטון היה חולץ מנעליו. אמר: אני עני, הם בכספם ואני ברחמים ובתחנונים ונמצא שהם בשלהם ואני בשלי...

ר' מנחם בר' חלבו

ד"ת"ת (1040)

צרפת

מראשוני מפרשי המקרא בצרפת במאה התשיעית לאלף החמישי. על שם בקיאותו הרבה בספרי המקרא וטיפולו בפירושם על דרך הפשט - נתכנה ר' מנחם בתואר "הקרא". הוא היה אחד מזקני דורו של רש"י, בן אחיו ותלמידו.

ר' יוסף קרא הרצה את "פתרוניו" של ר' מנחם רבו לפני רש"י, אשר הביאם כמה פעמים בפירושו למקרא, בייחוד בספר יחזקאל. ר' מנחם התגורר זמן מה בפרובינציה וקיבל שם תורה מפי ר' יהודה בנו של ר' משה הדרשן. מקורות ימי חייו לא ידוע דבר.

ר' יוסף קרא שהיה תלמידו המובהק, מעיד על עצמו: "כל ימי למדני ר' מנחם בר חלבו אחי אבא". הרבה מתורתו של רבו שיקע ר' יוסף קרא בפירושו למקרא.

עצם ספרו של ר' מנחם בר' חלבו שנקרא בשם "פתרונים" לא הגיע לידינו, ומלבד ה"הבאות" אצל ר' יוסף קרא ורש"י, הוא נזכר לפעמים אצל פרשנים אחדים.

מלבד פירושו למקרא חיבר גם פירושים לפיוטים. (את שרידי תורתו הוציא לאור רש"א פוזננסקי במחברתו פתרוני ר' מנחם בר' חלבו - וארשא, תרס"ד).

ר' מנחם בר' מכיר

ד"ת"ת (1040)

אשכנז

■ "מעשה המכיר"

מחכמי אשכנז במאה התשיעית לאלף החמישי. היה בן אחיו של רבנו גרשום מאור הגולה ובן דודו של ר' יצחק בר' יהודה, מורו של רש"י.

אף הוא היה כנראה תלמידו של ר' יצחק בר' יהודה, וממנו שאל שאלותיו בהלכה. וכן עמד בחליפת שאלות ותשובות עם אחיו הבכור ר' נתן. ידועים גם שמותיהם של עוד שני אחיו: ר' נחמיה ור' יקר, שאף הם היו חכמים חשובים.

נראה שר' מנחם ערך קובץ תשובות ופסקים של חכמי דורו בשם "מעשה המכיר". בקובץ זה השתמשו הרבה ילקוטי ספרים מבית מדרשו של רש"י,

כגון ספר הפרדס, האורה, ובייחוד הועתק ממנו הרבה מה שנוגע לתורתם של חכמי מגנצא ווירמיישא בספר מעשה הגאונים.

ר' מנחם בר' מכיר היה גם פייטן חשוב, וכמה מסליחותיו-פיוטיו נשתמרו עד היום בסדר תפילתם של האשכנזים.

היה עד לרדיפות האיומות של מסעי הצלב בשנת תתנ"ו, והוא מתארן בקינתו "אבל אעורר".

ראוי להזכיר גם את ההושענא לשבת חוה"מ סוכות "כהושעת אדם יציר כפיך" והרשות לחתן תורה בשמחת תורה החתומים בשמו.

***

42

ר' משה הדרשן

ד'ת"ת (1040)

נרבונה

■ "מדרש מקראות"

מראשוני חכמי התורה בצרפת הדרומית. חי בנרבונה בראשית המאה התשיעית לאלף החמישי.

היה ראש ישיבה בנרבונה ור' נתן בר' יחיאל היה תלמידו שקיבל תורה מפיו בישיבתו, והוא מביאו כמה פעמים בספר ה"ערוך" שלו. רש"י הכיר את מדרשו של ר' משה הדרשן והוא מזכירו הרבה פעמים בפירושו לתורה, ואף בפירושו לגמרא (למשל: כתובות ע"ה ע"ב ד"ה כהה טהור).

ר' משה הדרשן היה בן למשפחה מפורסמת בתורתה, שהקימה במשך כמה דורות ראשי ישיבה בנרבונה. אביו מתואר: ר' יעקב הנביא גאון בר' משה בר' אבון. אף בנו של ר' משה הדרשן, ר' יהודה, היה חכם חשוב.

אם כי בתור ראש ישיבה הורה לתלמידיו הלכה ופירש לפניהם את התלמוד, עיקר התעניינותו היה בשטח המדרש והאגדה. הוא חיבר ספר מדרשי גדול על התורה, שבו סלל לו דרך מיוחדת המבדילה אותו מכל הדרשנים ומחברי ספרי הפירושים שלפניו ושלאחריו. ספרו לא הגיע אלינו במקורו וידוע לנו רק מעיבודים וקיצורים, או מהבאות בספרי מחברים שונים. ואף על פי כן נוכל לראות על פיהם את תכונתו ודרכו המיוחדת ביצירתו.

דרכו של ר"מ הדרשן בספרו להביא תחילה את הבראשית רבה בלשונו או בשינוי, להרחיבו או לקצרו, הכל לפי העניין. הוא התעמק ברעיונות המדרש והרחיבם על ידי השוואה עם דרשות דומות שבמקומות אחרים, או שפיתח את הרעיונות בעקביות מיוחדת והראה שהמשך המקראות מתאים בכל פרטיו לרעיונות המדרש.